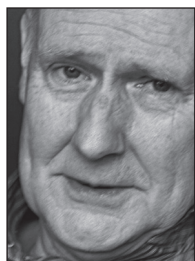

Dossier

Grammaticale veranderingen: vaste verbindingen als nieuwe golf

JOOP VAN DER HORST

Toen het tijdschrift *Taalbeheersing in de administratie* in 1962 van start ging, zat ik juist op de middelbare school. Het begin is me, eerlijk gezegd, glad voorbij gegaan. Ik ben dus niet in de positie om iets te zeggen over de vraag: 'Waar staan we na 50 jaar?' Pas jaren later begon ik voor taalkwesties belangstelling te krijgen, en dan nog zonder van het bestaan van het tijdschrift op de hoogte te zijn. De vraag is overigens interessant genoeg. Juist het veranderen van de taal, de woordenschat en meer nog de grammatica zijn mij steeds meer gaan boeien.

In 1985 schreef ik voor *Ons Erfdeel* een klein artikel over tien hedendaagse taalveranderingen. Ik denk dat ik de eerste was die zoiets deed. In de *Jaarboeken* van de *Winkler Prins Encyclopedie* stonden destijds al wel lijstjes met 'nieuwe woorden', maar voor zover ik weet, had nog niemand zich gewaagd aan grammaticale veranderingen. In 1995 schreef ik over tien andere, ook in *Ons Erfdeel*. In 1999 verscheen mijn *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*, waarin weliswaar ook over nieuwe woorden en over de lotgevallen van het ABN verteld werd, maar grotendeels ging het toch over veranderingen in de grammatica. Dat werd nog aanzienlijk uitgebreid in het laatste deel van mijn *Geschiedenis van de Nederlandse Syntaxis* uit 2008.

Intussen ben ik volstrekt niet meer de enige die zich intensief met actuele taalveranderingen bezighoudt. Maarten van den Toorn bijvoorbeeld schreef een mooi overzicht in de grote *Geschiedenis van de Nederlandse Taal* van 1997, Jan Stroop kwam in 1998 met zijn *Poldernederlands*, Hans Van de Velde onderzocht twintigste-eeuwse veranderingen in de uitspraak (1996), vorig jaar publiceerde opnieuw Jan Stroop zijn boek *Hun hebben de taal verkwanseld*, jaarlijks verschijnen er boekjes met de allernieuwste woorden, en in verschil-

lende tijdschriften, waaronder *Over taal*, valt regelmatig iets te lezen over hedendaagse veranderingen. Daar is belangstelling voor.

Met het Engels, het Frans en het Duits is het precies zo gegaan. Ook daar is de belangstelling voor actuele veranderingen iets van de laatste decennia. En ook daar kun je geregeld de vraag horen: waar staan we na 50 (of 30 of 100) jaar? Of: hoe zal onze taal eruitzien over 50 jaar? Het levendige besef van de veranderlijkheid van de taal lijkt iets te zijn van onze tijd. Computer en internet maken ondertussen dat het beantwoorden van zulke vragen niet meer helemaal koffiedikkijkerij is. Overigens zijn die vragen niet door de computer opgeroepen; de vragen waren er eerder. Toch maakt Google dat we nu tegen variatie en verandering anders aankijken. Het bestaan van veel variatie werd wel altijd vermoed, en in enkele gevallen ook door moeizaam en gedegen wetenschappelijk onderzoek bewezen, maar nu kan iedere schooljongen na even *googelen* zijn leraar tegenspreken die beweert dat 'men zoiets niet zegt'. Dat ondergraaft niet alleen het gebruiksargument van de standaardtaal (buiten het onderwijs lijkt men zich nog niet erg bewust van de nieuwe situatie), het geeft ons ook de mogelijkheid om menige veronderstelde vernieuwing snel even na te gaan, min of meer te kwantificeren, en zelfs op de voet te volgen. Helemaal anders dus dan mijn werkwijze begin jaren tachtig, die vooral gebaseerd was op veel lezen, krantenknipsels en steekkaarten. Variatie en verandering zijn zichtbaarder geworden.

Of de veranderingen daardoor ook sneller gaan dan vroeger, weet ik niet. Ik zie voorlopig geen argumenten voor die stelling, maar als het toch zo zou blijken te zijn, geef ik me graag gewonnen.

Ook zou ik niet durven zeggen of er op dit moment meer verandert dan, zeg, honderd of driehonderd jaar geleden. Het idee dat de eigen tijd een dynamische tijd is, vol ingrijpende veranderingen en verschuivingen, is wel van alle tijden. Daar kun je dus niets uit afleiden. Anderzijds: terugkijkende op de geschiedenis zijn er stellig periodes aan te wijzen waarin er meer op de schop ging dan in andere periodes. Dat geldt ook voor de taal. Ik bedoel maar: het zou wel zo kunnen zijn dat wij in zo'n periode leven, maar ik weet het gewoon niet.

Maar afgezien van tempo en omvang, wat zijn de belangrijkste veranderingen geweest van de voorbije 50 jaar, en wat staat ons te wachten in de komende halve eeuw? Valt dat te zeggen? Ik denk van wel. Voorspellingen zijn natuurlijk riskant, maar niet helemaal onmogelijk. Juist doordat grammaticale veranderingen traag zijn en vaak honderden jaren in beslag nemen, zijn we in de gelegenheid om ontwikkelingen van de jongste eeuw of eeuwen te extrapoleren naar de nabije toekomst. Over de grote lijnen valt, met enige voorzichtigheid, inderdaad wel iets te zeggen.

Drie opmerkingen vooraf

Drie opmerkingen vooraf, voordat ik me aan deze riskante onderneming waag.

In de eerste plaats moet ik erop wijzen dat de meeste mensen geen flauw idee hebben hoe massaal de taal verandert. Het krioelt van de veranderingen. Voor omringende talen geldt trouwens hetzelfde als voor het Nederlands, en voor bijna alle voorbije eeuwen hetzelfde als voor onze eigen tijd. Het laatste deel van mijn *Geschiedenis van de Nederlandse Syntaxis* beslaat 400 bladzijden, en mijn *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw* telt er bijna 500, en allebei zijn gruwelijk onvolledig. Wat wilt u horen?

Tweede opmerking: de meeste grammaticale veranderingen gaan nu eenmaal zo langzaam, dat een tijdvak van vijftig jaar meestal te kort is om iets te zien. Er is in de taalgeschiedenis een soort minimale periode nodig, zodanig dat de verandering groter is dan de variatie, en dan gaat het eerder om honderd of tweehonderd jaar dan om vijftig of nog minder.

Derde opmerking: bij dat alles ben ik niet erg onder de indruk van de verschillen tussen Noord en Zuid. Ik weet dat er talloze

verschillen zijn, maar zeker op grammaticaal vlak zinken die in het niet vergeleken bij de veel fundamenteelere gelijkheid. Dat wou ik toch even gezegd hebben, voordat ik aan de 'belangrijkste' veranderingen begin.

De grote lijn

De geschiedenis van het Nederlands is, net als die van andere Europese talen, in hoge mate bepaald geweest door een zeer langdurig proces van naamvalsverlies, verlies van werkwoordelijke flexie, vaster worden van de woordvolgorde, opkomst van hulpwerkwoorden en lidwoorden, en een sterke uitbreiding van het gebruik van voorzetsels. Veel daarvan hangt ook met elkaar samen. Daarover is intussen heel wat bekend in de taalwetenschap. Een groot deel van wat er in de voorbije eeuwen met onze taal gebeurd is, heeft hiermee te maken.

Deze golf van samenhangende veranderingen is nu bijna achter de rug. Af en toe merken we er nog iets van. Bijvoorbeeld bij het nieuwe gebruik van *durven* (*Mijn taarten durven wel eens te mislukken*) en *zitten* (*Wij zitten de rommel van vorig jaar op te ruimen*), die allebei op weg zijn om hulpwerkwoord te worden. Een ander voorbeeld, voorlopig vooral zuidelijk, is *iets merkwaardig*, *niets ongewoon* (vroeger, en in het Noorden nog steeds: *iets merkwaardigs*, *niets ongewoons*), waar een oude naamvals-s wordt opgeruimd. En er ontstaat nog wel eens een nieuw voorzetsel, zoals in *Elf gladde deuren inclusief deurposten*, maar alles bij elkaar is het niet veel. De vaart is eruit.

Intussen heeft zich echter een nieuwe golf aangediend. Nu gaat het om iets heel anders, maar opnieuw is het een breed aanwezige trend. Namelijk het ontstaan van steeds meer vaste verbindingen, idiomatische constructies en geijkte combinaties. En ook hiermee gaat het Nederlands verrassend gelijk op met talen als het Engels, Frans en Duits.

Vaste verbindingen

Ik bedoel combinaties zoals *in de war*, *op de hoogte* en *aan de drank*. En ook *rekening houden (met)*, *aan de haal gaan (met)*, *het voor gezien houden*, *oog hebben (voor)* en *de stekker eruit trekken*. En *in verband met*, *met het oog op*, *door toedoen van*, *ten aanzien van*. En

naar het zich laat aanzien, in vogelvluht, onder vier ogen en (geen) zuivere koffie. En een brug te ver, één pot nat, van alles en nog wat en een schot in de roos. Onze taal (net als onze buurtalen) staat er intussen bol van. Toch waren ze er nog niet in de middeleeuwen. In de zeventiende eeuw zijn ze al wel te vinden, maar de meeste zijn pas van de laatste honderd jaar. En sedert 1962 zijn er al weer veel bij gekomen. Mijn verwachting voor de komende halve eeuw is dan ook dat het er nog veel meer zullen worden. Maar nu al geven ze onze taal een duidelijk ander uitzicht dan honderd of tweehonderd jaar geleden.

Het ontstaan van die dingen, het vast worden, gaat gepaard met een hele reeks van bijkomende veranderingen. Onder andere sneuvelt er nogal eens een lidwoord, zoals in *met (het) oog op en aan (de) hand van*. Dat *aan hand van* inderdaad in opmars is, kan de lezer gemakkelijk zelf met Google vaststellen. En de uitdrukking *staat in het teken van* neigt meer en meer naar *staat in teken van*.

Ook voor de woordvolgorde heeft het vast worden van steeds meer combinaties gevolgen. Naast het oudere *op de hoogte van de feiten*, zeggen we nu ook *van de feiten op de hoogte*, en *ervan op de hoogte*; naast *er rekening mee houden* hoor je meer en meer ook *ermee rekening houden*. We zeggen, geloof ik, nog niet *ervoor talent hebben* of *ervoor aanleg hebben*, maar al wel *ervoor zorg dragen* en *erop bedacht zijn*. En we lezen al eens: *Sinds Fortuyn is ook Nederland daarvan in de greep* (aanvankelijk, en misschien bij de meeste mensen nog steeds: *in de greep daarvan*).

Die nieuwe golf, daar zitten we nu middenin. Het zal dan ook voor de nabije toekomst wel de belangrijkste tendens zijn in de grammaticale veranderingen van onze taal. Zo belangrijk zelfs dat onze traditionele grammatica's erop stuk lopen, en dat er met man en macht gewerkt wordt aan manieren om de hedendaagse taal, die zo anders is geworden dan die van een paar eeuwen geleden, behoorlijk te beschrijven. Met de klassieke woordsoorten (zelfstandig naamwoord, werkwoord, bijwoord) en de geijkte zinsdelen (onderwerp, lijdend voorwerp, bijwoordelijke bepaling) kom je namelijk niet ver meer voor een taal met zo veel vaste verbindingen. Er zal iets nieuws opgezet moeten worden, en de taalwetenschap is daar volop mee bezig.

Goed of slecht?

Ik hou het kort, want mijn ervaring is dat de meeste mensen dit soort dingen helemaal niet willen horen. Een paardenliefhebber

wil alles over paarden weten en menigeen die van wijn houdt, leest ook graag over wijn, maar de meeste taalliefhebbers hebben dat niet. Het besef dat taal nu eenmaal verandert (in dat 'nu eenmaal' lijkt een zekere berusting te klinken) is breed aanwezig, maar in de praktijk kan het de meeste mensen geen biet schelen. Ze zijn er niet in geïnteresseerd, en alles wordt overwoekerd door de vraag: Is dat goed Nederlands? Wat moeten we kiezen en wat moet afgekeurd worden? Gelukkig heb ik daarover helemaal niets te zeggen, want het is een wespennest.

Hooguit kan ik zeggen dat naar mijn indruk het tijdschrift *Taalbeheersing in de administratie* en zijn opvolgers tot en met *Over taal* in de afgelopen vijftig jaar een heel klein beetje oog gekregen hebben voor andere taalkwesties dan enkel goed of fout. Dat denk ik, maar ik heb die vijftig jaargangen er niet op onderzocht. Normatieve zaken vormen in ieder geval nog steeds de hoofdschotel, maar toch. Of dat een gunstige ontwikkeling is dan wel een teken van degeneratie, daarover kan men natuurlijk van mening verschillen. Zeker is dat dezelfde trend, ten goede of ten kwade, ook elders te zien is. Wat voor veel mensen in feite interessanter is dan de veranderingen in de taal zelf is de verandering van opvatting over goed en fout. In de voorbije vijftig jaar lijkt die kwestie een heel klein beetje minder dominant geworden te zijn. En dat is stellig een gewichtige verandering, hoe je er ook over denkt. Maar het is iets anders dan grammaticale veranderingen, en staat daar los van.

Joop van der Horst is hoogleraar taalkunde aan de Katholieke Universiteit Leuven. Hij publiceerde onder meer Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis (2008) en Het einde van de standaardtaal; een wisseling van Europese taalcultuur (2008).

e-mail:Joop.VanderHorst@arts.kuleuven.be